Ф. Б. КӨЧӘРЛИ ҺАГГЫНДА ЈЕНИ ТӘДГИГАТ

ӘДӘБИЈЈАТШҮНАСЛЫГ

И. Бәкташи. «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары» һаггында». АДУ нәшри, 1978.

...Ф. Ахундов тәрәфиндән ...гојулан тәнгид вә әдә...шүнаслығымыз XX әс... әввәлләриндә јени бир ...әләјә јүксәлди. Көркәм... әдәбијјатшүнас Ф. Б. Кө...ли илк дәфә олараг зән... әдәби зәминә вә јарадычылыг ән'әнәсинә малик әдә...јатымызы кениш шәкилдә ...әнмәклә, онун ајры-ајры ...врләри, әдәби сималары вә ...р сыра мүһүм нәзәри мәсәләләри барәдә дәрин тәдгигат...парды. Ф. Б. Көчәрлинин ...дәби тәнгид саһәсиндә кениш ...ә чохчәһәтли фәалијјәти нәтичәсиндә чохәсрлик милли әдәбијјатымызы күлл һалында әһатә едән илк «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары» («Азәрбајчан әдәбијјаты») кими санбаллы тәдгигат әсәри јаранды.

Узун мүддәтдир ки, бу гијмәтли тәдгигат әсәри әдәбијјатшүнаслығымызын вә әдәби тәнгидимизин диггәт мәркәзиндәдир. Бу барәдә бир сыра тәдгигат ишләринин мејданда олмасына бахмајараг «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары»ны ајрыча өјрәнмәјә еһтијач вар иди. Бу јахынларда Ф. Б. Көчәрли әсәрләринин биринчи чилди чапдан чыхмыш вә мәдәни һәјатымызда һаглы олараг мүһүм һадисә кими гијмәтләндирилмишдир.

Әдәбијјатшүнас И. Бәкташинин «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары» һаггында» китабы да (редактору профессор Х. Әлимирзәјевдир) бу чәһәтдән марағлыдыр.

Әсәрдә Ф. Б. Көчәрлинин классик ирс вә мүасирлик, хәлгилик, бејнәлмиләлчилик, реализм вә һуманизм мәсәләләринә мүнасибәти, бурадакы материалларын үмуми дәјәри, әдәбијјат тарихимизи өјрәнмәкдә Ф. Б. Көчәрлинин елми-нәзәри консепсијасынын арашдырылмасы вә с. кими мәсәләләрә хүсуси јер верилмишдир.

«Классик ирс вә ел әдәбијјатымызын бә'зи мәсәләләри» бөлмәсиндә Ф. Б. Көчәрлинин классик ирсә мүнасибәти полемик шәкилдә шәрһ олунмушдур. Мүәллиф бу китабында М. Гулијев, С. Мүмтаз, Ј. В. Чәмәнзәминли, Ф. Гасымзадә, Ә. Назим, Һ. Араслы, М. Чәфәр, Мир Чәлал, Ә. Агајев, К. Талыбзадә, Б. Нәбијев вә б. әдәбијјатшүнасларын Ф. Б. Көчәрли һаггында мүлаһизәләрини тәһлилә чәлб едир, онлара өз мүнасибәтини билдирир.

Әсәрин әввәлиндә Ф. Б. Көчәрлинин халг әдәбијјаты, онун жанрлары барәдә фикирләринә кениш јер верилир. Мә'лумдур ки, Ф. Б. Көчәрли халг әдәбијјатынын јахшы тәдгигатчыларындан олмушдур. Лакин бу барәдә индијәдәк чох аз јазылдығындан онун бир чох мүлаһизәләри аз гала унудулуб кетмәк үзрәдир. Она көрә дә Көчәрлинин фолклорун нәзәри мәсәләләри илә мәшғул олан бир тәдгигатчы кими өјрәнилмәси тәгдирәлајигдир. Јахшы чәһәтдир ки, мүәллиф Көчәрлинин бу барәдәки фикирләрини ардычыллыгла нәзәрдән кечирир, әдибин өз дөврү үчүн актуал олан гәнаәтләрини М. Горкинин халг әдәбијјаты барәдәки мүлаһизәләри илә мүгајисә едир, марағлы нәтичәләрә кәлир.

И. Бәкташи Ф. Б. Көчәрлинин әдәбијјатшүнаслығына даир мүлаһизәләрини дөврләр үзрә груплашдырыр, һәр бир дөврүн өзүнә мәхсус ичтимаи-сијаси вә тарихи ичмалына мүнасибәтини билдирир. Дөврләрин әдәби-ичтимаи сәвијјәси, бир сыра үмуми вә хүсуси чәһәтләри үзәриндә ајрыча дајаныр. Классик әдәбијјат, о чүмләдән Фүзули ирсинә Көчәрлинин мүнасибәти монографијада әтрафлы шәрһ олунур. Әбүл Үла Кәнчәви, Низами Кәнчәви, Мәһсәти Кәнчәви, Әлишир Нәваи очеркләринин мүгајисәли тәдгиги әсәрин марагла охунан сәһифәләридир.

Мүәллиф «Вагиф» очеркинин тәһлили үзәриндә даһа чох дајаныр, Көчәрлинин «әдәбијјатымызын баниси вә мүәссиси» адландырдығы М. П. Вагифин јарадычылығындан чыхыш едәрәк белә нәтичәјә кәлир ки, «Ф. Б. Көчәрли Вагифә она көрә үстүнлүк верирди ки, бу сәнәткарын јарадычылығында әдәбијјатымыза мәзмун вә форма јенилији кәлмиш, онун реал һәјатла, халгын дили вә милли тәфәккүр тәрзи илә әлагәси даһа да мөһкәмләнмишдир. Һәгигәтән Вагиф поезијасында инсан ләјагәти, инсан көзәллији мүасир зәминдә, јашадығы, үстүндә кәздији торпагла вәһдәтдә тәрәннүм едилмишдир».

Видади јарадычылығындакы тәркидүнјалыг мотивләри илә Вагиф никбинлијинин мүгајисәси, бу мәсәләдә Ф. Б. Көчәрлинин мөвгеји монографијада лазымынча ишыгландырылмышдыр.

Ф. Б. Көчәрли «Материаллар»ын «Гарабағ—Шуша» бөлмәсиндә Фәтәли хан Муштәри вә Әбулфәт хан Тути илә әлагәдар очеркләриндә онлары XVII—XVIII әср гәзәл әдәбијјатынын ән көркәмли сималары вә поезијада Фүзули ән'әнәләринин давамчылары һесаб едир. Тәдгигатчы һәмин мөвзудан бәһс етмәклә бир тәрәфдән Көчәрлинин XVII—XVIII әср Азәрбајчан поезијасынын инкишаф истигамәт вә мејилләри барәдә мүлаһизәләрини арашдырыр; дикәр тәрәфдән поезијада ичтимаи мәзмунун јүксәлмәсини реалист ән'әнәләрин башланғычы кими көтүрүр. Бу чәһәтдән Гөвси Тәбризи илә әлагәдар тәһлил нәзәри чәлб едир. Мүәллиф академик Һ. Араслы вә профессор М. Сејидовун Гөвси Тәбризинин дөврү, һәјат вә јарадычылығы барәдәки тәдгигатларына хүласә вердикдән сонра Көчәрлинин очеркинә үмуми нәзәр салыр; Гөвсинин әдәбијјат тарихиндәки мөвгеји барәдә мүлаһизәләрә мүнасибәтини билдирмәклә онун Вагифин мүасири олмасы барәдә Көчәрлинин фикринин јанлыш олдуғуну хатырладыр. Тәдгигатчыја көрә «Гөвси» очеркинин мәзијјәти бир дә ондадыр ки, Ф. Б. Көчәрли шаирин јүксәк сәнәткарлығыны, әсәрләринин естетик тә'сир күчүнү, инчә, орижинал ифадә хүсусијјәтләрини, дил чәһәтдән камиллијини көстәрмәклә јанашы шаирин ичтимаи идеалындан, вәтәндашлыг ләјагәтиндән данышыр вә ону јүксәк гијмәтләндирир.

XIX әсрин биринчи јарысындан, хүсусән, Азәрбајчанын Русија тәркибинә дахил олмасындан сонра ичтимаи-сијаси һәјатда баш верән дәјишикликләр әдәбијјатда реалист ән'әнәләрин күчләнмәсинә мүһүм тәкан верир. «Материаллар»ын икинчи һиссәсиндә Ф. Б. Көчәрли дөврүн ичтимаи-сијаси мәнзәрәсинин хүласәсини вермәклә, әдәбијјатын үмуми инкишаф мејилләри үзәриндә дајаныр. Бу һиссәдә «Губа» башлығы алтында верилән очеркләрә мүәллифин тәнгиди мүнасибәти нисбәтән кенишдир. Әдәбијјат тарихимиздә о гәдәр дә «из бурахмајан» шаирләр барәдәки мә'луматлара бу һиссәдә үмуми шәкилдә нәзәр јетирилир. «Мирзәчан Мәдәтов», «Ашыг Пәри» очеркләриндә бу сәнәткарлар халг үслубунда јазан ел шаирләри кими характеризә едилир.

Китабда Гасым бәј Закирин јарадычылыг үслубу, онун милли дил уғрунда мүбаризәсинә Көчәрлинин мүнасибәти јүксәк гијмәтләндирилир, Закирин халг дилинин сафлығы уғрунда мүбаризәсинин әһәмијјәти хүсуси гејд едилир.

Монографијада С. Ә. Ширвани очеркини тәһлил едән И. Бәкташи Көчәрлинин Сејид Әзим ирсинә мүнасибәти үзәриндә әтрафлы дајаныр. Мүәллиф көстәрир ки, бу очеркдә рәвајәт, хатирә вә бир сыра башга мә'луматлар кениш јер тутур. Шаирин әдәби ирси там кенишлији илә тәһлил вә шәрһ едилмир. Лакин бу да бир һәгигәтдир ки, «Сејид Әзим Ширвани» очерки сонралар бу сәнәткарын өјрәнилмәси үчүн мө'тәбәр мәнбәләрдән бири олмушдур».

«Мүтәрәгги ән'әнәләрин давамчылары» бөлмәсиндә Фәгири, Бәзми, Мирзә Казым, Исмајыл бәј Накам вә б. барәдә данышмагла мүәллиф кениш вә зәнкин бир дөврүн үмуми әдәби мәнзәрәсинә мүнасибәтини әкс етдирмәјә чалышыр.

«Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары» һаггында» китабында нөгсанлар да вардыр. Бир сыра һалларда тәсвир тәһлили үстәләјир, бә'зи фикирләрдә натамамлыг, рабитәсизлик өзүнү көстәрир. Ф. Б. Көчәрлинин әдәби-бәдии дил һаггында фикирләри долашыг вә биртәрәфли изаһ олунмушдур. Китабын ады о гәдәр дә уғурлу сечилмәмишдир. Сәрлөвһәләрдә мүәјјән системсизлик нәзәрә чарпыр. Буна бахмајараг, «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материаллары» һаггында» китабы Ф. Б. Көчәрлинин әдәби-тәнгиди фәалијјәти барәдә јени вә марағлы тәдгигат кими диггәти чәлб едир.

Азад НӘБИЈЕВ

Әдәб. в инҹәсәнәт, 1978, 25 нојабр. s. 8